

ÇİÇEK TARİHİMİZDE TÜRK KARANFİLLERİ

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü

*Meşhur Türk Hekim Karanfilcilerinden
Tabib Mehmed Aşki ve Dr. Salih Efen-
dilere ve Cevad Rüştü Beye İthaf*

9 Asırdır payidar anavatanımızda madem ki tabiatında karanfil de vardır, Bu da lâle gibi asırlar boyunca millî çiçeklerimizden olmuştur. Tarihini bu kadar eskiye götüren bu çiçek için en mühim kaynak eski eserlerimizde istilize edilmiş örneklerinin mevcudiyetidir. Selçuk taş ve çini işlerinde görülmektedir. Esasen menşei Asya ve Küçük Asya (Anadolu) dur.

XV inci asırda da bu merakın devam ettiğini buluyoruz. Zira Karanfiller zevkimizin sembolü ve bahçelerimizin ananesi olmuştur. Hele XVI ıncı asırda yalnız çinilerimizde ve taş üzerine tezyinatta değil, kumaşlarımızda da yer almıştır. Ve bunun çeşitleri bol olarak dokunmuştur. XVI ıncı asırda Kanunî devrinde Topkapı Sarayı Nakışhanesi Baş hocası Karame mi de Kanunî Sultan Süleyman'ın zatine mahsus Divan nushası tezhibinde 700 sahifenin her varakına tek veya çift, renkli "Şikâf" halkârîde sayısı pek çok istilize karanfil yapmıştır ki bu da bize Kanunî asrında karanfilin de lâle gibi râğbette bir çiçek olduğunu gösteriyor.

Edirne Yeni Sarayında :

Kum Kasrı çinilerinin müşabihleri Topkapı Sarayında Kasrı Adalet Kapısı karşısındaki (Araba Kapısı dahilindeki taşlıkta 1078 (1667) tamirinde Dördüncü Sultan Mehmed tarafından vaz' edilmiştir. Bu kasırda bordür olarak kullanılan karanfil saksılı çinilerden Topkapı Sara-

yında Muradı Salis dairesine muttasıl Şehzâdeler dairesi divarları haricine kaplanmıştır.

İstanbul hamamları hakkında Almanca mühim bir resimli eser yayınlayan meşhur müsteşrik H. Glück müdürü olduğu 1929 senesi son ayında Viyana Müzesinde beni gezdirirken " Bunların Türk Kumaşı olduğunu nereden anlıyorsunuz " sualime güzel Fransızcası ve hattâ Türkçesiyle : "Karanfil ve Lâle motiflerinden cevabını vermişti. Çiçek ve lâle hakkında yazılan resimli ve resimsiz mecmualarda karanfile çok defa iyi bir mevki' verilmiştir. 1061 (1651) de padişahın nedimi olan meşhur Zırnîhî cüce Hüseyin Çelebi, Çiçekcizâde Şeyh Mehmed Efendi, Cabî Hasan Efendi, Hüseyin Ali Çelebi gibi meşhur zevatın karanfilleri de Abdullah Efendinin 1100 (1689) tarihli tezkirei Şukûfeciyânın'da yer almıştır.

Urfalı Admî Efendi karanfile :

Narı endişeye karanfil atup

Udu Veş dūdî çıktı muhammerden,
diyor.

1078 (1667) de Ali Çelebinin "Şukûfenamei Musavverin'de karanfil mühim bir yer alır.

Ubeydî (Ubeydullah) Netayicül Ezhar'ı 1110 (1698-1699) da yazmıştır. "Karanfilî Mustafa Çelebi'nin "Süheyli Karanfil" inden bahsederken şu kıt'a yı düzmüş :

Manzuru olurmu çeşmi ehli zârın
Sad necmi Süheylî feleki tannazın
Düşdü nazarımdan feleğin mihrü mehi
Seyreyleye Süheylini gazzazın

Mustafa Halife'nin "Süheylî Mustafa Halife" si sapı gâyet düz ve yoğun ve çiçek vermeğe cömerddir. İbtida "Zerrin" kısmına Süheyl demek bunlardan çıkmıştır.

"Şeyhi Sünbülî" deki karanfiller de şöret alarak mecmualarda sıralanmıştır.

XVIII inci asırda Lâle risalelerinde resim ve hattâ isimleriyle karanfillerden bahsolunması diğer çiçekler arasında rağbetini kaybetmediğini gösterir.

Karanfiller isimleri, cinsleri, yetiştirilenler ve sair hususlarda yazılı resimli ve resimsiz eserler üç kısma ayrılır.

1 - Çiçeklerin en rağbettekilerinden bahseden mecmualar. Bunlarda ayrı bir fasıl hâlinde karanfile yer verilmiştir.

2 - Bazı eserler ve makalelerin aralarında dolayısıyla karanfilden bahis geçer.

3 - Munhasıran "Ferahname" gibi sırf karanfilden bahseden eserler.

Herşeyde olduğu gibi en iyi karanfil çeşitleri de İstanbul'da yetiştirilmiştir. Anadolu'da muhtelif yerlerde ve o muhitlerde bulunan sade cinsler karanfil ihtiyacını temin etmiştir.

XVIII inci asır sonunda 1193 (1779) da Hekim Mehmed Aşkî "Miyarül Ezhar" diye en meşhur çiçeklerimiz hakkında bir eserini 1203 (1788-1789) da Üçüncü Sultan Selim'e ithaf ederek sırf karanfiller, isimleri, cinsleri ve yetiştirilmesi hakkında "Ferahname" diye bir risale kaleme almıştır ki el yazısıyla bir nushası bizde durmaktadır.

Tabib Mehmed Aşkî hem hekim ve hem de çiçek meraklısı idi. Gençliği Üçüncü Sultan Ahmed devrine rastlar.

İstanbul'da meraklılar karanfilin pek güzel nevi'lerini yetiştirmişlerdir. Ferahname bunları tesbit ediyor. Miyarül Ezhar'da beyazlardan ikisine; Nuru Sefid, Necmi Seher, Şeker renk beyazlara : Bedri Bahar, Nuru Gülşen deniyor.

Şap renkli, açık penbe renklerden "Elmas Pâre" gülpenbeler, al renkliler,

fes renkliler, morumsu renkler, karışık renkli beneklilere 96 dan fazla isim verilmiştir.

Gümüş fincan, Atik Gümüş Fincan. Büyük Gülbün - Gülrü, Kapıcı Ali, Kumkapılı moru, Tezhibi çimen, Tezhibi Gülşen.

Avrupalıların "Panaché" dedikleri (Ebrî) ... bunlardan birkaçı.

Şehremini camii Hatibi ve Mahmud Efendi Zâde Ubeydullah Efendi 1100 (1689) da yazdığı Tezkirei Şukûfeciyan eserinde çiçek meraklıları isimlerini ve yetiştirdikleri çiçeklerin evsafını verirken "B" harfinde Pirî paşanın oğlu Seyyid Cemalî Mehmed Beyin tohum sahibi olduğunu söyledikten sonra henüz karanfilden surhu sihîd, Ayva güllü, Gül Penbe, Yek alı adlı dört karanfil olduğunu bildiriyor. Ferahnâmede yalnız sünbül ve lâlei Osmaniden değil, karanfilden de bahseder.

"Ferahnâme" de tabiati iktizası dört mevsimde terbiyesi, arızaları ve hastalıkları bildirilmektedir. Eser iki makale ve bir son kısımdan ibarettir.

Birinci makale : Karanfil çiçeğinin amelî ve nazarî bilgisini 11 babda verir. İkinci makale hariçten ona lâzım ve yardımcı olan saksı, gübre ve ilaç gibi hususlarda dört lâzimedede sıralanmıştır. Kütüphanelerimizde yazmaları olan bu nushadaki tafsilatı burada tekrarlamıyoruz. Zamanına göre bunlar karanfil yetiştirme ve bakımının bir nizamnamesi mesabesinde dir.

... Saksı bahsinde (İkinci makale, birinci lâzime) Büyükdere, Eyüb, Göksu, Üsküdar Kavağı ve Levent çiftliğinde yapılanlardan bahis açıyor. Göksudakini tercih ediyor. Sarı, kırmızı ve zeytunî toprak, taşı az, toprak tavsiye olunuyor. Cibre - gübre makamında - Bellut'u üzüm cibresinden iyi buluyor. Bu da debbağhaneden tedarik olunuyor. Şerbetcî veya helvacılardan tedarik olunan cibreyi beğenmiyor.

Tavsifini ve renklerini bildirdiği karanfil isimleri.

Afitabı Gülşen, İşte Meydan. İzharı Kudret, Pertevi Hurşid, Perçemi Hür Toz-

koparan, Tuhefi Naz, Cihan Pesend, Hubi Cemal, Dilpesend, Dilnişin, Reşki Süheyl, Serlavhai Cedid, şahidi kudret, şâduman, Turrai Mahbub, Tabur Bozan. Âlemtab, Unvani Şeref. Feyzi Kudret. Kâfuru Behişt. Mirâtı Cihan.

Karanfile ikinci meraklı hekimimiz Mektebi Tıbbiyeyi Adliyei Şahanenin daha son sınıfında öğrenci iken Muallimi Evvel C. A. Bernard'ın tensibiyle nebatat dersleri veren ve bilahare mezun olduktan kısa zaman sonra Sultan Mecid'e Hekimbaşı olan Dr. Salih karanfilin iyi cinslerini yetiştirmekle meşhurdur. Anadolu Hisarı ile Kanlıca Bahaî körfezi arasında halâ bir kısmı tamirle duran yalısında oturur ve bahçesinde bizzat yetiştirdiği nebatlar ve çiçeklerle de meşgul olurdu. Merhum yandan çarhlı vapurla gidip gelirken tanıdıkları yanına varır, etrafını alırlar. Çiçeklere aid sohbetlerini lezzetle dinlerler¹. Karanfil hakkında karanfil alıp hemen burnuna götürülenler karanfilin ne olduğunu bilmeyenlerdir. Karanfili şöyle alıp bakmalıdır, diyerek şahadet ve orta parmaklarının arasıyla karanfilin ke'sinin ölçmesini söylerdi.

Bazı makbul olmayan biraz büyücek karanfilleri kendilerine gösteren gençlere :

— Oğlum biz bunlara pazar pehlivanı tabir ederiz, der beğenmezdi. Hele ke'sinden patlamış olan karanfillere Avrupa meraklıları gibi velev büyük olsa hiç itibar etmez.

Her çarşamba kendi istirahat odasının bir köşesini nadide karanfillerle adeta bir gelin odası askısı suretinde süsler ve bu rengarenk, kokulu karanfil müzeyyenatı altında oturarak sırf bize mahsus millî bir çiçek zevkiyle şevklenirdi.

Bahçesindeki çiçek camekânlarına limonluk tabir etmez. Çiçeklerin orada kışın kışlamasından dolayı ser mukabili olarak "kışla" tabir ederdi.

¹ Cevat Rüştü : Millî çiçeklerimizden karanfil. Edebiyatı Umumiye Mec. No. 29 1917. Bu izahatı merhume yetişmeyen Cevat Bey'e rahmetli Keçeci zâde Reşad Fuad Bey vermiştir.

Tetkik ettiğimiz Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi el mecmuasında da karanfilin büyük yetiştirilmesi usulünden bahsedildiğini öğrendik.

Karanfil bütün tezyinî mevzuatımıza girmişdir. Kumaşlar ve çinilerimizde cazib örneklerini görüyoruz. Bütün bunlarda çiçek demetleri ve vazolu buketlerde pek değişikliklerine rastlarız. Tahta üzeri işlerde de karanfilin istilize çeşitleri yer almıştır. Kâğıt üzerindeki süslemelerde keza pek güzelleri vardır. XVIII inci asırda rökoko tezyinatımızda karanfil de mühim alıyor.

Edirne ve İstanbul mezar taşlarında süsler içinde çiçekler arasında karanfillerin envâi vardır. İşlemelerimizde de ve oylarda da katmer karanfil, kavuniçi karanfil, çaylak, penbe, yediveren, dağ, boz, Zehli dağul ebru, sarı isimlerini alanları sayarlar.

Kaplarda, el işlerinde, üstad Necmettin Okyay ve Mustafa ebrularında, Meşhur nakkaş ve ressam Ali Üsküdarî lâke kap, kutu ve altlıklarında ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müzesinde saklı pek çok karanfillerle süslü lâke kaplı şiir cöknünde, Birinci Sultan Abdülhamid kütüphanesinde 152 No. da başlığında sağ ve solda iki karanfil gördük. Halkarî işlerde keza karanfil yani tezhib süslerimizde dahi karanfilin pek çok kullanıldığı meydanda.

Karanfil şairlerimize lâle gibi ilham vermiştir. Bir takım medlullerden Ahmed Haşim Merhumun karanfil şi'ri :

KARANFİL

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre alevdir bu karanfil
Ruhum acısından bunu bildi
Düşdükce vurulmuş gibi bir yer
Kızgın kokusundan kelekler
Gönlüm ona pervane kesildi.

Tarzı kadim divanlarda ve şarkı mecmualarında güftelerde de yer almıştır.

Darbı mesellerimizde karanfil medlullü olanlara rastlayamadım. Yalnız bu söylenir :

Karanfilsin kararın yok Gonce gül-
sün timarın yok.

Lisanı ezharda karanfil de mühim yer
alır.

Karanfil (3 dane) :

— Görüşmemiz oldu güç

Kavuşmamız güç.

Karanfil (bir dane) :

— Olalım bir.

Karanfil (5, dane) :

— Olayım sana eş

Karanfil :

— Kadrimi bil

Karanfil tepesi :

— Yandı ciğerim köşesi

— Karanfil (7) :

— Aşkım beni yedi

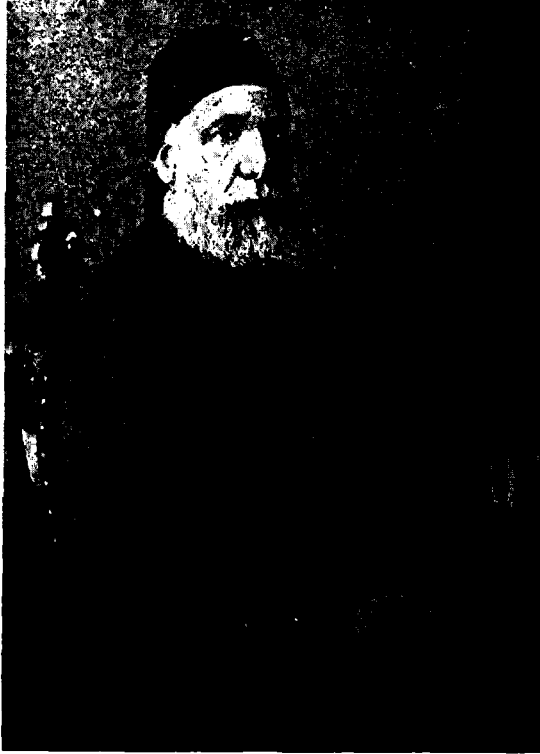
XIX uncu asır sonlarında kadın, er-
kek sevgililerin birbirlerine içten tahassüs-
lerini ifade için karanfilin de delaletine baş
vurmuşlardır. İşte bir aşık farzedin ki ya-
nına aldığı karanfiller sayısının mânâsına
göre hissiyatını bilvasıta ifadeye medar
oluyor.

Karanfil hakkında Hekimbaşı Salih
Efendi için şöyle bir fıkra nakledilir :

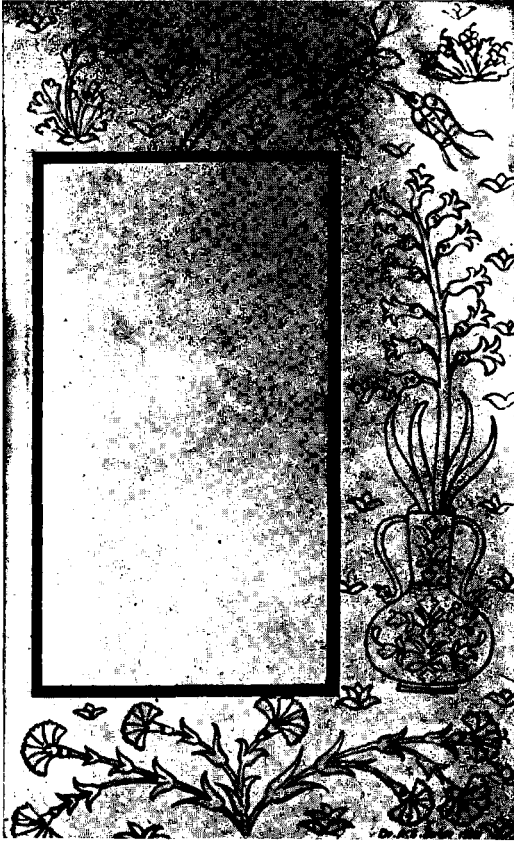
Kendisi zabtiye nazırı iken narhtan
fazlaya karanfil satan bir karanfilciyi ge-
tirirler. Daha ucuza verilmesi lâzım bir
karanfili bir mecdiyeye satar. Ona 4 me-
cidiye belediye cezası keser ve der ki :
— Ben sana bu cezayı şu sebepten ver-
dim ki bunca emek vererek yetiştirilen
bu karanfili insan bir mecdiyeye sa-
tar mı?

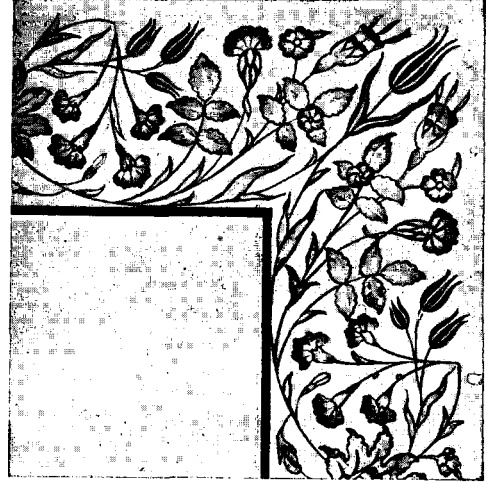
1 — Hekim Aşki Efendi Karanfilnâmesi "Ferahnâme'nin baş sahifesi.

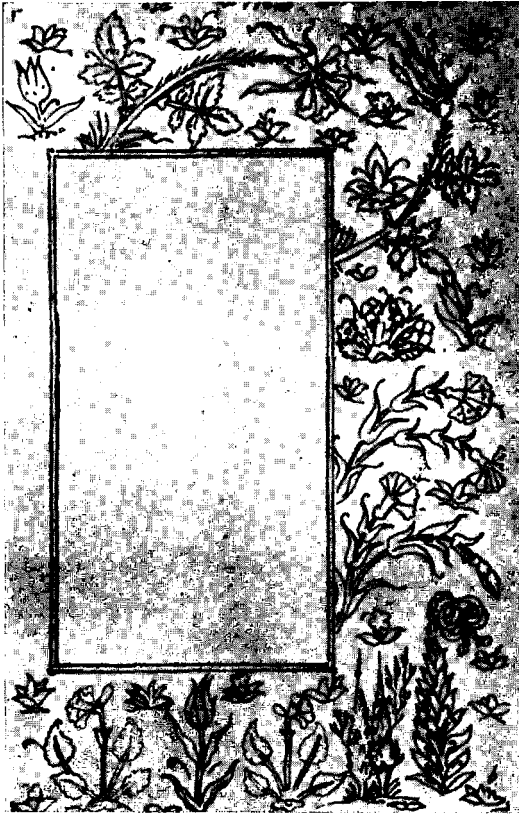
2 — Türk Karanfillerine âşık Hekimbaşı Dr. Salih Efendi.

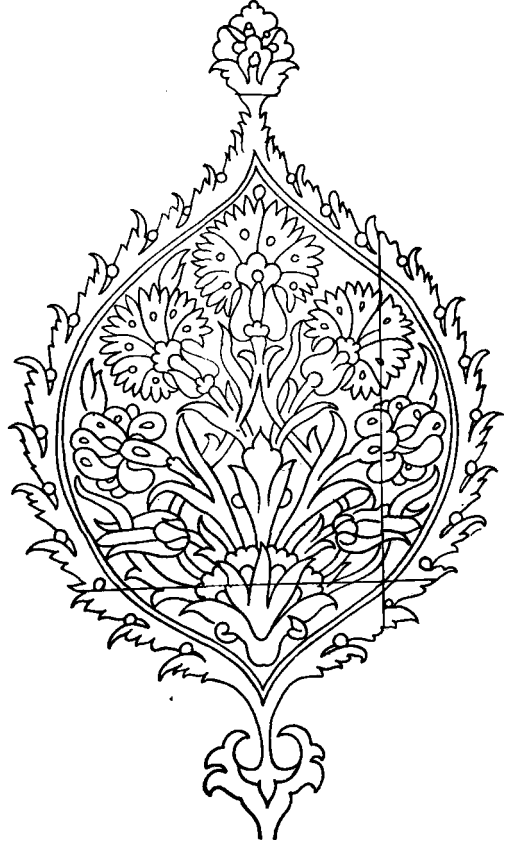
3 — Karamemivari Kanunî Divanı Karanfilli Motifi Topkapı Sarayı Revan Kısmı 773 V. 25b.

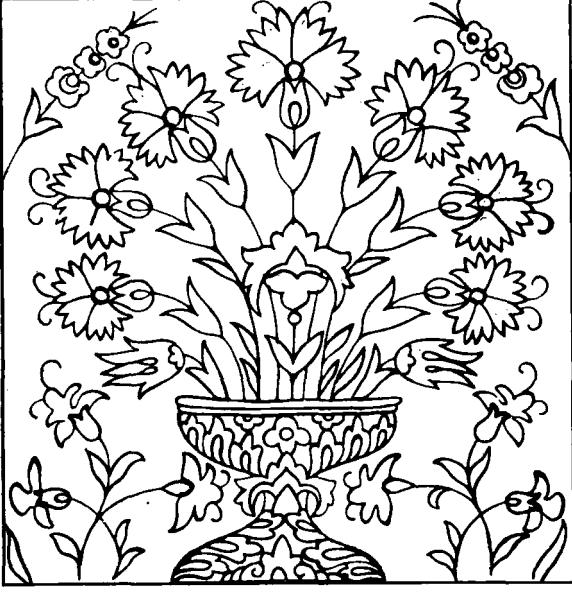
4 — İ. Ü. Kütüphanesi Tezhibli Kanunî Divanında karanfilli bir sahife.

5 — Kanunî Divanında Karamemi'nin karanfillerle de süslü bir sahifesi T. K. S. Revan 738. 23 b.

6 — Topkapı Sarayında Harem taşlığında karanfilli bir şeqmse

7 — İstanbul-Takyeci Camiinde karanfillerle saksılı bir buket.

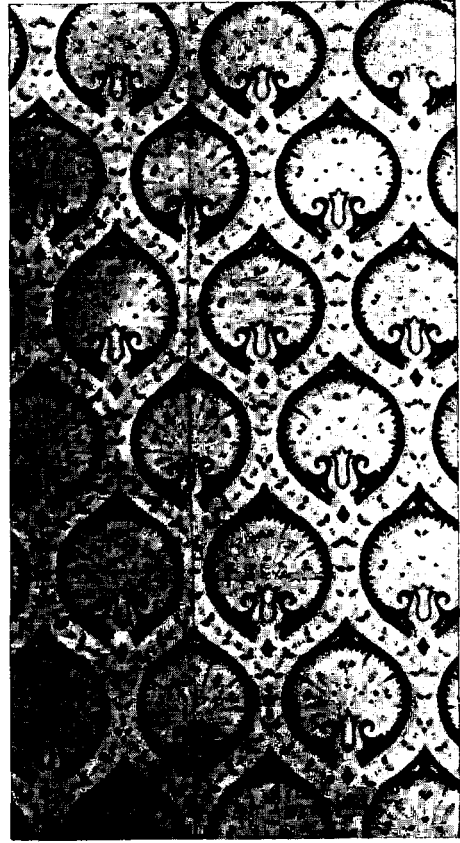
8 — Kenarları çinili hücrede karanfiller.

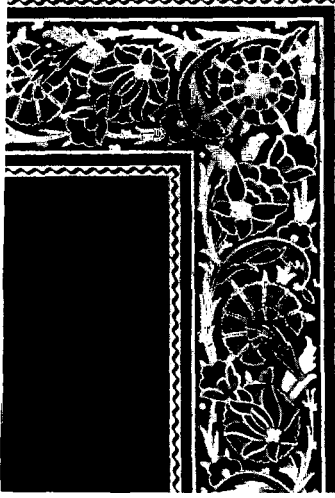
9 — Çinilerimizde çok bulunan karanfillerden bir başka örnek.

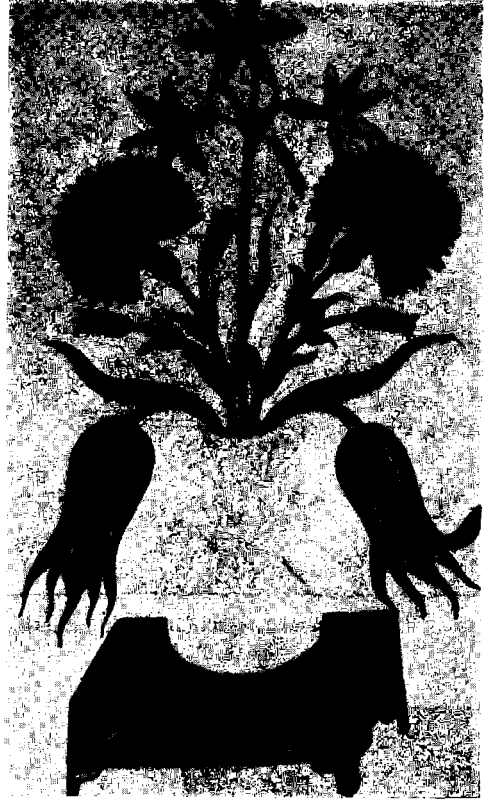
10 — Çinilerimizde karanfil.

11 — Kumaşda karanfil.

12 — Bir Türk tavanında
karanfilli bordür.

13 — Hazerfen Gazneli Mahmud-Karanfil,
Lâle ve Nergisli bir buket İ. Ü. Kütüphanesi.

14 — Ali Üsküdarı de
karanfil.

15 — Ali Üsküdarı'nın
katmerli karanfili.

16 — Ali Üsküdarı'de
diğer bir karanfil.